

УДК 94(438):94(477.4):282:262.14

Наталія ВИННИК

*Івано-Франківський національний медичний університет***СУЧАСНА ІСТОРИЧНА ДУМКА ПРО ЛІКВІДАЦІЮ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ**

У статті представлено науковий аналіз праць, автори яких вважають національний характер Українського греко-католицизму основною причиною його заборони в Радянському Союзі. Характеризуючи розвиток історичних досліджень з цієї тематики, показано актуальність проблеми, як у середовищі української наукової еміграції, так і серед сучасних вітчизняних та зарубіжних істориків.

Ключові слова: *Українська Греко-Католицька Церква, сучасна історіографія, органи НКВС-НКДБ-МДБ, унія.*

Відродження в 90-х роках минулого століття Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ) обумовило підвищену увагу до складної історії Церкви в радянські часи. У цьому контексті наукової актуальності набула потреба зняття усіх фальсифікованих радянською ідеологічною системою звинувачень на адресу УГКЦ, яка працювала на збереження національної ментальності, духовних і культурних традицій мільйонів українців.

Ліквідація УГКЦ на західноукраїнських землях у повоєнний, після Другої світової війни, період стала темою багатьох наукових досліджень, в яких з різних позицій висвітлювалися причини, перебіг, масштаби, результати та багато інших питань, пов'язаних з даною акцією. Подія здобула значний резонанс в Україні та за її межами, а її наслідки, незважаючи на хронологічну віддаленість, позначаються на житті українського суспільства і сьогодні. Однак, попри інтерес науковців до загальних процесів даної проблематики, спеціального наукового дослідження щодо передумов, підготовки, проведення та результатів Львівського церковного собору 1946 р. як найважливішої складової процесу ліквідації УГКЦ у загальній антиунійній політиці радянського режиму досі не зроблено.

Актуальність статті полягає у висвітленні бачення істориками національного характеру Української Греко-Католицької Церкви у першій половині 1940-х рр., який, власне, призвів до її юридичної заборони на Львівському соборі 1946 р. У вітчизняній історичній думці йдеться про те, що наприкінці 1930-х - у 1940-х рр. національне питання в СРСР було тісно пов'язане з функціонуванням національної Церкви, яку презентувала УГКЦ. Їй відводять місце генератора національного духу, зокрема в західних областях УРСР напередодні, під час і після Другої світової війни. Саме таке бачення проблеми висвітлюється в статті київського науковця

Т. Пшеничного [15]. В історичній науці дана проблема представлена науковими розвідками сучасних вітчизняних вчених.

Мета статті полягає у висвітленні становлення і розвитку історичних знань та ставлення дослідників до ролі українського національного чинника в процесі підготовки ліквідації Української Греко-Католицької Церкви у 1946 р.

Історія Української Греко-Католицької Церкви упродовж усього періоду викликала значний інтерес у дослідників різних спеціальностей - богословів, істориків, релігієзнавців, філософів, соціологів. Проте в різні періоди як церковні діячі, так і науковці, торкаючись теми УГКЦ, ставили перед собою різні завдання - від звеличення Церкви і спроби об'єктивного висвітлення її історії та діяльності до спроб дискредитації та засудження, що було притаманним для радянського періоду.

На сьогодні цілий ряд інституцій фахово займається дослідженням церковної проблематики, у тому числі й історії УГКЦ. Серед них варто відзначити наукові здобутки Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України в м. Києві, Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства, Львівського музею історії релігії, дослідження викладачів та аспірантів історичних та філософських спеціальностей багатьох вищих навчальних закладів країни. Їхніми зусиллями проводяться щорічні наукові конференції, семінари та круглі столи, які заповнюють «білі» плями в історії Церкви.

На особливу увагу заслуговує проект Інституту історії Церкви у Львові «Образ сили духу: жива історія підпільного життя УГКЦ 1946 - 1989 рр.», у рамках якого створено електронний архів про діяльність УГКЦ у підпіллі і переслідування Церкви органами радянської влади. Архів Інституту активно поповнюють студенти Українського католицького університету, які в межах власних наукових робіт записують інтерв'ю і спогади священників і вірних УГКЦ радянського періоду. Таким чином, історія Української Греко-Католицької Церкви вивчається не лише істориками Церкви, а й науковцями академічних установ та вищих навчальних закладів, що сприяє об'єктивності дослідження й більш повному висвітленню проблеми.

У зв'язку з відкриттям доступу до архівних сховищ та документів в Україні дедалі більш активно почало розглядатись питання впливу ідеологічної складової в моделі церковної політики у Радянському Союзі, а також методів її апробації. На цій площині вітчизняної історичної науки з'являється аналітична публікація представника української еміграції в Канаді, професора Едмонтського університету Івана-Павла Химки. На основі аналізу органічного розвитку двох Церков - Української Церкви загалом і Російської Православної, вчений репрезентує думку про два кардинально відмінних шляхи їхнього ментального та культурно розвитку. Для нього харизма Російської Церкви була «чітко окресленою і традиційною для державного панування над духовною сферою» [21, с. 29]. А тому спроба ліквідації національно зорієнтованої Церкви у 1930 - 1940-хх рр., якою була

УГКЦ, стало цілком закономірним явищем. Це, на думку вченого, відзначалося не лише локальними змінами релігійної політики, але й «докорінною перебудовою всіх колишніх політичних, соціальних та економічних взаємин, а також масовим розповсюдженням перекручень та систематичними спробами змінити світогляд жителів радянської держави» [21, с. 29]. Йшлося, насамперед, про перший крок боротьби з національною Церквою і зокрема з УГКЦ, а саме з трансформацію суспільства і формування у ньому нових цінностей і переконань. Для цього великою перешкодою стала тверда позиція греко-католицьких єпископів і духовенства, проти якого планувалося розпочати репресії. У 1997 р. історики О. Реєнт та О. Лисенко безпосередньо присвячують увагу суспільно-церковній концепції митрополита А. Шептицького. Їхнє бачення особи митрополита полягає у детальній характеристиці його діяльності в контексті політичних реалій 1940-х рр. У цьому ключі вчені розглядають суть неприйняття його, а відповідно і цілої УГКЦ, радянською партійною номенклатурою. Власне, на їхню думку, влада і охрестила Главу Церкви терміном «християнський націоналіст», а його погляди віднесла до «ідеологічно-прокрустового ложа» [17, с. 95]. Проте вчені не заперечують факту тісної співпраці частини греко-католицького духовенства з німецькими окупаційними інститутами у 1941 р., зокрема в політичній сфері [17, с. 96-98]. О. Лисенко загалом пише про конструктивні відносини греко-католицького духовенства з німецькою адміністрацією [9, с. 77]. Та при цьому і він, і О. Реєнт категорично заперечують поширену в радянській історіографії думку про домовленість щодо форм боротьби за українську державність між греко-католицьким духовенством, політичною платформою ОУН та німецьким окупаційним режимом [71, с. 99 - 100, 104]. Про використання радянською політичною елітою різних механізмів компрометації Української Греко-Католицької Церкви пише у своїй дисертації А. Васьків [4]. Так, автор зосереджує увагу на подіях 1939 р. в житті Східної Галичини, які кардинально вплинули на національно-культурне і релігійне життя краю. Вчений вважає, що нова хвиля політичного тиску проти українських греко-католиків розпочалася у другій половині 1930-х рр. і суть її зводилася до «національної асиміляції краю» [4, с. 13]. За словами дослідника, вона зокрема полягала «у проведенні кампанії по забороні використовувати церквою українську мову у веденні метрикальної документації» [4, с. 13]. Тобто у поступовому дискредитуванні домінуючої релігійної конфесії в регіоні. А. Васьків також пише про спроби уряду СРСР через Апостольську Столицю «присмирити» національні тяготіння УГКЦ. Більше того, він це називає спробами безпосередньо ватиканського середовища «нейтралізувати національний характер УГКЦ, посилення в ньому космополітичних мотивів» [4, с. 13-14]. Така мотивація єпископату Римо-Католицької Церкви була викликана у небажанні загострювати відносини з комуністичним урядом СРСР, хоч водночас відносини Ватикану з Греко-Католицькою Церквою лежали у площині необхідності останньої боротися з комунізмом, «протистояти секулярним,

атеїстичним тенденціям» [16, с. 14]. На загострення відносин УГКЦ з СРСР впливала також активізація національного руху на західноукраїнських землях. Зокрема С. Сворака пов'язує з цим залучення проводом ОУН-УПА греко-католицького духовенства і монашества до співпраці [18, с. 127-128]. Сучасні історичні дослідження дозволяють говорити і про значно відвертіший зв'язок частини греко-католицьких священників з ОУН. Більше того, йдеться про спроби показати офіційну приналежність духовенства до націоналістичного табору. Зокрема, це намагається зробити С. Гуркіна. Досліджуючи роботу священників у воєнний період вона зазначає, що значна частина духовенства надавала повну підтримку членам ОУН, включно з розміщенням у своїх оселях друкарень та місць постійної дислокації. Так, священників Володимира Сеньківського з Станиславівської (нині - Івано-Франківської) єпархії, та Олександра Буця з Львівської історик вважає своєрідними інтелектуалами націоналістичного руху в Західній Україні [5, с. 273-274]. У сучасній вітчизняній історіографії про питання причетності національного чинника до ліквідації УГКЦ йдеться у колективній монографії І. Андрухів, О. Лисенка, І. Пилипіва. На їхню думку, радикалізація державної політики щодо УГКЦ «була зумовлена як внутрішньою, так, особливо, зовнішньою політикою радянського уряду, оскільки існування двох автономних церков в атеїстичній державі, а, особливо УГКЦ, як захисниці національно-державницьких інтересів, було для радянської системи недоречним явищем» [2, с. 219]. Проте для І. Андрухів «приборкання» Греко-Католицької Церкви дорівнює усуненню з політичної арени національного руху спротиву. Іншими словами «втрачає суть ідея боротьби за державну незалежність України» [1, с. 9]. Власне, такою і була кінцева мета керівництва держави і республіки, яка досягла своєї реалізації 8 - 10 березня 1946 р. Львові.

Фахово і ґрунтовно проблемою ліквідації УГКЦ на українсько-польському пограниччі у вітчизняній історичній науці займається також сучасний греко-католицький священник, ректор Українського католицького університету Б. Прах. Його наукові інтереси пов'язані з дослідженням історії Перемишльської єпархії, зокрема в період поширення радянської антицерковної кампанії. З-поміж численних публікацій присвячених цій проблемі вчений свою увагу зосереджує особливо на її усуненні з церковної арени протягом 1945 - 1947 рр. У своїх висновках щодо цього він виділяє силовий сценарій, застосування якого порушувало міжнародні норми і права людей, у тому числі на свободу віровизнання. Більше того, він вважає, що комуністичний уряд провокував міжконфесійний конфлікт між українцями і поляками. Особливо відзначає вплив на загострення ситуації неофіційного союзу між польськими підпільними організаціями та силовими структурами влади. Таким чином, середину 1940-х рр. Б. Прах вважає кульмінаційною у боротьбі державної влади СРСР з УГКЦ на території Перемишльської єпархії. Від початку 1945 р., зауважує він, «польським підпільним організаціям «допомагали» у терорі нові клітини адміністративної польської

влади - Міліція обивательська, Уряд безпеки і Військо Польське» [13, с. 127; 14].

Львівському собору 1946 року присвячена дисертаційне дослідження Н. Концур-Карабінович. Дослідниця робить висновок, що скликаний у березні 1946 р. Львівський церковний собор не став завершальним акордом боротьби комуністичного режиму із греко-католицизмом, як на це розраховували ініціатори його проведення. Він був одним із етапів процесу ліквідації Греко-Католицької Церкви, складовою частиною антиуніатської політики радянського режиму і процесу радянзації в галицьких і закарпатських землях у післявоєнний період. Сама структура УГКЦ, незважаючи на репресії та переслідування, перейшла на нелегальне (катакомбне) становище, продовжувала своє функціонування аж до моменту легалізації на початку 1990-х років [7; 8].

Про те, що «визволителі» зі сходу в 1939 - 1941 рр. «не зачепили уніатів», пише В. Сергійчук, однак припускає, що такий факт можна пояснити впливовістю УГКЦ і наявністю великої кількості греко-католиків не лише в новоприєднаних областях, а й на території окупованої нацистами Польщі, де жодної дискримінації греко-католиків не було [19; с. 16]. Такі дані спростовує В. Марчук, зазначаючи, що вже восени 1939 р. радянський режим припинив діяльність Богословської академії у Львові, Перемишльській, Львівській і Станіславській духовних семінарій, закрив видання духовних часописів, відібрав багато приміщень [10]. І. Мищак робить висновок, що саме незалежна позиція церкви, відстоювання нею інтересів народу та підтримка національно-визвольного руху стали справжніми причинами переслідування священників і вірних УГКЦ протягом кількох десятиліть [11].

Релігієзнавча праця професора В. Пащенка «Греко-католики в Україні (від 40-х рр. ХХ століття до наших днів)» є досить вдальною спробою проаналізувати суть політики КПРС і радянської держави щодо репресованої Церкви, зокрема при розгортанні атеїстичної пропаганди, насадженні радянської обрядовості як засобу протидії релігійним традиціям у регіоні. При цьому особливо детально показані безуспішні спроби уповноважених Ради у справах релігії в УРСР нейтралізувати «екстремістські дії уніатського духовенства» та «релігійних фанатиків» у підпільних «домашніх» церквах і монастирях, біля місць паломництва (Зарваниця, Грушів та ін.) і навіть духовних семінаріях РПЦ; стверджено участь органів держбезпеки у проникненні в лоно катакомбної Церкви дезінформаторів для її розгрому, підризу довір'я за кордоном (зрозуміло, що ця проблема потребує нових документальних пошуків) [12].

Спроби узагальнити сучасну історіографію даної проблеми, розглянути питання окремих аспектів робили І. Мищак, В. Жупник, Т. Пшеничний, К. Будз та ряд інших науковців [11; 6; 15; 3].

Таким чином, у статті представлено поетапний аналіз вивчення впливу українського національного чинника на ліквідацію Української Греко-

Католицької Церкви у 1946 р. Аналізуючи поетапно розвиток досліджень, показано актуальність цієї проблеми як у середовищі української наукової еміграції, так і серед сучасних вітчизняних та зарубіжних істориків. Маємо нагоду спостерігати певну тенденційність у навмисному нав'язуванні спотвореного розуміння поняття «націоналізм» тій Церкві, духовенство якої брало безпосередню участь у формуванні вітчизняної національної парадигми. На різних етапах розвитку історичної науки у другій половині ХХ ст. проблему ліквідації УГКЦ намагалися розглядати у світлі радянської так званої церковної реформи. Однак, у статті представлено дещо іншу позицію, автори якої переконані, що саме національна харизма цієї конфесії стала домінуючим звинуваченням влади проти неї. Безумовно, остаточну крапку у вивченні даного питання ставити ще зарано. Проте, на думку автора статті, актуалізація цієї теми дозволяє зламати сфабриковані у минулому стереотипи і об'єктивізувати історичну дійсність.

Отже, підсумовуючи вищесказане, слід зазначити, що сучасна вітчизняна історіографія, перебуваючи у стані пошуку нових парадигм, переживає цілком логічний еволюційний етап, який отримав назву «націоналізація історії». Намагання переважної більшості дослідників опрацьовувати тематику здебільшого історії УГКЦ, карально-репресивні акції проти неї, залишає без уваги аналіз важливих суспільних обставин, в умовах яких проходило духовне життя західноукраїнського населення, до яких, крім уже перелічених, слід віднести питання релігійної свідомості населення, взаємовідносини між віруючими різних конфесій, діяльність уповноважених у справах релігій, роль силових структур та громадських організацій у боротьбі з релігійними впливами та інші. Характерним є також те, що автори багатьох праць з даної тематики фактично викладають історію цієї Церкви або в апологетично-догматичному (католицька, зокрема українська католицька історіографія), або в агресивно-негативістському (православна, т.зв. радянська історіографія) дусі, що є серйозною перешкодою у пошуку об'єктивності та достовірності.

Список використаних джерел та літератури

1. Андрухів І. Галицька голгофа: ліквідація УГКЦ на Станіславщині в 1945 - 1961 рр. / І. Андрухів. - Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1997. - 84 с.
2. Андрухів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ крізь призму століть: історико-релігійний аспект. Наукова монографія / І. Андрухів, О. Лесенко, І. Пилипів. - Надвірна: ЗАТ «Надвірнянська друкарня», 2010. - 500 с.
3. Будз К. М. «Возз'єднання» чи «невозз'єднання»: греко-католицьке духовенство в умовах ліквідації церкви (1945 - 1946) / К. М. Будз // Наукові записки. Історичні науки / Національний університет «Києво-Могилянська академія». - 2012. - Т. 130.- С. 27-32.

4. Васьків А. Ю. Греко-Католицька Церква в духовному житті українців Східної Галичини (1919 - 1939 рр.) / А.Ю. Васьків // Автореферат дис. ... канд. іст. наук. - К., 1997. - 25 с.
5. Гуркіна С. Дві долі: греко-католицьке духовенство і радянська влада / С. Гуркіна // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. - 2008. - Вип. 11-12. - С. 265-282.
6. Жупник В. Греко-католицька церква в період 1944 - 1953 рр. у висвітленні сучасної української історіографії / В. Жупник // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. - Вип. 17 - 2008. - С. 600-607.
7. Концур-Карабінович Н. М. Греко-католицька церква. Початки підпілля. Монографія / Н. М. Концур-Карабінович. - Івано-Франківськ: Нова зоря, 2011. - 216 с.
8. Концур-Карабінович Н. Львівський собор 1946 р. в антиунійній політиці радянського тоталітарного режиму: Автореф. дис. канд. іст. наук / Н. М. Концур-Карабінович. - Івано-Франківськ, 2010. - 20 с.
9. Лисенко О. Є. До питання про становище Церкви в Україні у період Другої світової війни / О. Є. Лисенко // Український історичний журнал. - 1995. - Вип. 3. - С. 73-81.
10. Марчук В. В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. / В. Марчук. - Івано-Франківськ: Плай, 2004. - 464 с.
11. Мищак І. Ліквідація Греко-Католицької Церкви в Україні в повоєнні роки: історіографія / І. Мищак. - режим доступу: <http://www.history.org.ua/JournALL/graf/17/16.pdf>. - Назва з екрана.
12. Пащенко В. Греко-католики в Україні (від 40-х років ХХ століття до наших днів) / В. Пащенко. - Полтава: Полтава, 2002. - 615 с.
13. Прах Б. Греко-католицьке духовенство Перемиської Єпархії і Апостольської Адміністрації Лемківщини 1937 - 1947 рр. - вбиті і репресовані / Б. Прах // Богословія. - Львів: УБНТ, 1999. - Т. 63. - Кн. 1-4. - С. 116-140.
14. Прах Б. А. Репресії супроти греко-католицького духовенства Перемиської єпархії та Апостольської Адміністрації Лемківщини (1939 - 1947 рр.) / Б. А. Прах // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Історичне релігієзнавство. - 2012. - Вип. 7. - С. 202-214.
15. Пшеничний Т. Ю. Історична думка про ліквідацію Української греко-католицької церкви в контексті вирішення національного питання в західних областях УРСР / Т. Ю. Пшеничний // Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences, III (7), Issue: 42, 2015. - С.23-26.
16. Рахманний Р. Самовизначення християнської України / Р. Рахманний. - Торонто: Новий шлях, 1977. - 63 с.

17. Реєнт О. П. Українська національна ідея і християнство / О. П. Реєнт, О. Є. Лисенко. - К.: Богдан, 1997. - 128 с.
18. Сворак С. Освітня діяльність Греко-Католицької Церкви в Галичині 1941 - 1946 рр. / С. Сворак // Спадщина митрополита Андрея Шептицького в національному й духовному відродженні України / Ред. В. Кононенко. - Івано-Франківськ: Плай, 2000. - 158 с.
19. Сергійчук В. Нескорена церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. / В. Сергійчук. - К.: Дніпро, 2001. - 484 с.
20. Шляхтич Р. П. Проведення Львівського церковного собору 1946 року в контексті боротьби радянської влади з українським визвольним рухом / Р. П. Шляхтич // Молодий вчений. - 2014. - № 7. - С. 35-37.
21. Химка І.П. Церква і держава в Україні: історична спадщина / Іван-Павло Химка // Свобода віровизнання. Церква і держава в Україні: Матеріали Міжнародної наукової конференції. - К.: Право, 1996. - С. 28-35.

Natalya VYNNYK

MODERN HISTORY ELIMINATION OPINION ON UKRAINIAN GREEK CATHOLIC CHURCH AND ITS CONSEQUENCES

Historical thought about the Elimination of Ukrainian Greek Catholic Church in the context of solving the national question in the western regions of the USSR Abstract. The article presents scientific analysis of works whose authors consider the national character of Ukrainian Greek Catholic primary reason it was banned in the Soviet Union. Describing the development of historical research on this subject, shows the relevance of issues as among Ukrainian scientific emigration, and among modern domestic and foreign historians.

Key words: *Greek-Catholic Church, modern historiography, NKVD-NKGB , union.*